

Dalos György

Szélcsendes évek

Konrád György emlékének

A hetvenes évek első felében politikai absztinenciám ellenére nem tudtam magamat egészen kivonni az akkori eseményekből. Előkészületben lévő második verseskötetem elutasítását végeredményben meg tudtam magyarázni egyfelől a kötet tényleges gyengeségével, másfelől pedig azzal, hogy négyéves türelmes várakozás után, 1972 végén túl agresszív levélben próbáltam színvallásra bírni a Magvetőt. Ugyanehhez a kiadóhoz nyújtotta be Haraszti a *Darabbért* és Kardos elvtárs velem is szerződést kötött – szokásos halogató taktikájának része volt ez. Mikinek nem kellett olyan sokáig várnia, mint nekem: 1973 márciusában Kardos ajánlott levélben felháborodottan dobta vissza a könyvet és bontotta fel a szerződést. A *Darabbér*; hangzott az indoklás, valójában pamflet, amely azzal vádolja a munkáshatalmat, hogy kizsákmányolja a munkásosztályt, s tekintetben „a legrosszabb antikommunista fércműveken is túltesz”. Levelében Kardos hűséges lektoraira támaszkodott, s nyilván ők szállították neki a megfelelő idézeteket. S minthogy a lektorok az ő alkalmazásában dolgoztak, nyilvánvalóan nagyobb veszélynek tartották egy gyanús kézirat átengedését, mint egy bármilyen jó könyv elutasítását.

Az egyébként liberálisként és nagyvonalúként számon tartott igazgató persze más kéziratokat is visszadobott. Az elbocsátó szép üzeneteket többnyire lektoraival íratta meg, de fontos esetekben maga is tollat ragadott, vagy legalábbis ellenjegyezte a negatív döntést. Indokai lehetnek tisztán irodalmi természetűek is, vagy valamilyen kényes témára vonatkoztak – kivételes hatalma volt és persze elég nagy hibaszázalékkal dolgozott. Leghíresebb melléfogása Kertész Imre *Sorstalanóság*ának elutasítása volt. Kardos azt vetette szemére a majdani irodalmi Nobel-díjasnak, hogy könyvének főhőse, Köves Gyuri a lágerbeli zsidókat csúnyának ábrázolja, márpedig ez „ízléstelen” és az olvasókból rossz érzéseket válthat ki. Az akkor íróként teljesen ismeretlen Kertésznek szerencsére sikerült kiadatnia könyvét a Szépirodalminál. Haraszti esetében nem csupán az igazgató szeszélyéről volt szó, hanem a kiadói elutasítás feljelentő hangneméről is, ami nem

sok jóval kecsegtetett. Miklós előre sejtette a következőket.

Mai szemmel nézve a *Darabbér* kifejezetten mérsékelt olvasmány, egy értelmiségi szólal meg benne, akit sorsa a munkásosztály, szóval az „uralkodó osztály” soraiba vetett. Haraszti, aki mintegy fél évig marósként dolgozott a Vörös Csillag traktorgyárban, főleg a kapitalizmusból átvett akkordmunka, ez a rendkívül kimerítő és terméketlen módszer érdekelte s ebből kiindulva adta meg a helyzetképet. A munkások egyszerre két elaggott gépen dolgoznak, hogy megkeressék a szerény bérüket, a tempó kedvéért a legelemibb biztonsági szabályokat is elhanyagolják, valamint különféle anyagokat, szerszámokat fusznak el otthoni vagy kiskerti használatra. A főnökséget csak úgy emlegetik: „ők”, anélkül, hogy önmagukat a „mi” személynévmással határoznák meg. Az állami szakszervezetet, amelynek tagdíját havonta levonják bérükből, „fizetett ellenségnek” titulálják. Ez a szabatos leírás egyfelől a háború előtti magyar szociográfiákhoz, másfelől pedig a korabeli nyugatnémet üzemi riportokhoz kötődik, amelyeket a kapitalizmust bíráló tartalmuk miatt szívesen adtak ki a keleti országokban. A *Darabbér* újdonsága abban rejlett, hogy olyan rendszer kizsákmányoló jellegét írta le, amelyben erről per definitionem szó sem lehetett. Mindazonáltal sztrájkra vagy lázadásra való felhívást a kis könyvecske nem tartalmazott. Így azután a Haraszti ellen emelt vád, az „államellenes izgatás” merő képtelenségnek hatott.

Ráadásul Haraszti sem viselkedett eszményi gyanúsítottként. Mihelyt házkutatás után befuvarozták a Gyorskocsi utcába, határidő nélküli éhségstrájkba lépett. Ekkor ugyanabba a börtönkórházba szállították át, amelyben két évvel azelőtt együtt voltunk és ezúttal is mesterséges táplálásra fogták. Úgy látszik, a hatóságok még emlékeztek huszonöt napos koplalásunkra és főleg Miki elszántságára, mert három hét múlva, a vád fenntartása mellett szabadon engedték. Az ezt követő kihallgatásokon viszont megtagadta a vallomástételt, pontosabban attól tette függővé, hogy a hatóság előbb bizonyítsa be az „államellenes izgatás” tényállást, ami logikai

úton nem lehetett könnyű feladat. A meglehetősen üres kihallgatási jegyzőkönyvek szerint ezért a BM-esek inkább arra a kérdésre koncentráltak, hogy hány példányban terjedt az „izgatás”, erről viszont Miki nem volt hajlandó nyilatkozni. Maradt a soványka bizonyítóanyag, Kardos elvtárs elutasító levele és lektorainak negatív véleménye. Ezzel szemben Miki pontosan tudta, mit kezdjen a szabadon bocsátás nyújtotta lehetőséggel. Mindenekelőtt felkereste azokat az író vagy szerkesztő kollégákat, akiknek annak idején olvasásra kölcsönadta az üzemi riportot és szolidáris támogatásukat kérte – és ritka kivételektől eltekintve meg is kapta.

A baráti fogadtatásnak szimpla oka volt: igen sok szerző őrzött kiadatlan kéziratokat az asztalfiókjában és mutatta meg alkalmanként pályatársainak. No mármost, ha a titkosrendőrség mostantól bármely még közöletlen művet alpból illegálisnak minősíthetett, azzal az egész írói céhet fenyegette volna. Ez a megfontolás vezetett oda, hogy a formailag perrendtartás-szerűen lefolytatott bírósági tárgyaláson gyakorlatilag valamennyi tanúkihallgatás Mikit igazolta. Tóth Matild bírónő arra kérdésére, hogy kire milyen benyomást gyakorolt a *Darabbér*; a tanúk igencsak sokféleképpen válaszoltak. Egy író azt állította, hogy nagyon unalmasnak találta a szöveget, ami persze nem nagyon fért bele az „izgatás” fogalomkörébe. Egy szakfolyóirat szerkesztője elmondta, hogy ő ennél sokkal élesebben bíráló anyagokat is lehozott a lapjában. Egy filmrendező a traktorgyár leírását „naivnak, bár költőinek” találta. Arra a kérdésre, hogy irodalmi körökben szokás-e nem közölni munkákat terjeszteni, a tanúk egyöntetű igennel válaszoltak.

Végül pedig a bíróság elkövetett egy fatális baklövést is. Az igazságügyi írásszakértő megállapíthatónak tartotta, hogy a kézirat öt példányát villanyírógépen sokszorosították. Ekkor a vádlott néhány szót váltott védőjével, Kaczián Lóránddal, aki mellesleg az Ügyvédi Kamara alelnöke volt. A védő erre ünnepélyesen bejelentette, hogy védence egyetértésével be tudják mutatni azt a mechanikus írógépet, amelyen valamennyi másolat készült, mi több, azt a nyugtát is a bíróság rendelkezésére bocsátja, amely az írógépkölcsönző iroda címét és a kölcsönzés időpontját tartalmazza. Hozzátette még, hogy azt a szakértőt, aki nem tud megkülönböztetni egy villanyírógépet egy mechanikustól, bajosan lehet szakértőnek nevezni. A bírónő ekkor elnapolta

a tárgyalást. Egyértelmű volt, hogy ebből a blamázból a per kitalálói csak egy enyhe, felfüggesztett ítélettel jöhetnek ki. Álltunk ott a Markó utcában, a Fővárosi Bíróság épülete előtt, vénasszonyok nyara volt, kellemes, napos idő. Konrád Gyuri, maga is beidézett tanú, bársonyos baritonján foglalta össze a látottakat: „Látjátok? Lágerek nélkül semmire sem mennek!” Kitörő lelkesedéssel fogadtuk a mondatot.

A BM nehezen viselte a fiaskót és alighanem a párt keményvonalasai is tüzelték. 1974 nyarán Fehér Ferencet vették őrizetbe azzal a nem alaptalan gyanúval, hogy egy kéziratot próbált kicsempesztetni az országból. A Lukács-tanítványok a Mester halála után amúgy is kegyvesztettek lettek. Erre kellő ürügyet szolgáltatott három szerző – Márkus György, Bence György és Kis János – értekezése a marxi értékelméletről. „Létezik-e egyáltalán marxi értékelmélet”, hangzott több száz oldal terjedelmű tanulmány címe – bennfentesek csak egyáltalán vagy „überhaupt” néven emlegették, bár nem biztos, hogy olvasták. Én Mikitől kaptam egy példányt két napra, nem tudtam átrágni magam rajta. A párt ekkor már közzétette állásfoglalását „Néhány társadalomtudós antimarxista nézeteiről”, a Tudományos Akadémia pedig nyilvános disputára invitálta a szerzőket – már a pártfegyelmi és a foglalkoztatási tilalom árnyékában. Ilyen körülmények között, persze, egyikük sem ment el az Akadémia épületébe.

A titkosrendőrség kéziratvadászatanak utolsó fejezete Konrád György és Szelényi Iván őrizetbe vétele és közös művük elkobzása volt. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* meditatív, ambivalens esszé, még a *Darabbér*nél is kevésbé volt alkalmas izgatási perre – nem is szólva a Haraszti-ügyben el-

szenvedett kudarcról. Ezúttal azonban a hatóságok más taktikát választottak. Jóllehet Gyuri és Iván egyhetes őrizete alatt számos tanút idéztek be a Gyorskocsi utcába, ezúttal nem a Markó utcára kacsingattak. Céljuk az volt, hogy a gyanúsítottakat, Konrádot, Szelényit és harmadikként Szentjóbby Tamás avantgárd művészt kivándorlásra biztassák. Ez az eljárás felelt meg leginkább a szovjet vezetés akkori módszérének. Alekszandr Szolzsenyicin látványos kiutasítása és állampolgárságától való megfosztása után így próbálták, főleg ismert személyek esetében, „szánálni” a kritikus intelligenciát és szövetségeseiktől is hasonló ügyességet vártak el. A magyarok, akiknek gazdasági reformját Moszkva éppen elfojtotta, talán csak a Kreml kedvébe akartak járni a csekély számú renitens értelmiségi megrendszabályozásával.

Egyheti fogság után Konrád, Szelényi és Szentjóbby belemertek az „önkéntes” emigrációba és a hangulat olyan volt, hogy a hírek szerint már több Lukács-tanítvány, Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Vajda Mihály, Márkus György családostul úgyszólván a bőröndjén ült. Ugyanezt a megoldást választotta iskoláskori barátom, Pór Gyuri is, akinek a börtönből való szabadulása, 1969 óta semmilyen esélye nem volt Magyarországon. Konrád viszont némi hezitálás után meggondolta magát és visszavonta a kivándorlási kérelmét. Harasztinak viszont esze ágában sem volt elmenni és a Lukács-unokák, Bence, Kis, Ludassy Mária is a „Maradj otthon és védekezz naponta!” elvet követték.

Ezek a drámai események engem periférikusan érintettek, mert akkor még alig ismertem valakit személyesen a szereplők közül. Konrád köréhez csak Mikin keresztül kötődtem és igazából ő volt az egyetlen személy, akinek a sorsa érdekelt. A per után, amelyre, mint *Darabbér*-olvasót, engem is beidézték, Betlen Janival együtt névtelenül „memória-jegyzőkönyvet” készítettünk és nyugati újságíróknak keresztül kijuttattuk az országból – egyszerre hozta le egész oldal terjedelemben a *Frankfurter Rundschau* és a *Süddeutsche Zeitung* – a Szabad Európa pedig kisvártatva magyarra fordította a beszámolót. Furcsamód valamennyire a *Darabbér* nyugati

megjelenésébe is belefolytam. A már kicsempészett kéziratot Enzensberger a Suhrkampnak ajánlotta fel, ám ott nem akartak összetűzni a magyar intézményekkel, különösképpen üzletfelükkel, a Szerzői Jogvédő Hivatallal, ahol egyébként ideig-óráig a feleségem is dolgozott. Enzensberger erre fel Budapestre küldött egy fiatalembert, hogy elmagyarázza az új konstellációt. Eszerint a szöveg a nyugat-berlini Rotbuch Verlagnál látna napvilágot, ami, persze, pénzügyileg hátrányosabb volna. Kiegyenlítősképpen azt javasolta, találjunk olyan neves német szerzőt, aki előszóval vezetné be a *Darabbért*. Ültünk hármasan a Lenin körúti lakásban, az ebédlőasztalnál, amely mögött a szegélyléc alatt szerénykedett az 1969 óta behelyezett „poloska”, igaz, erről csak 1991-ben szereztem tudomást. Ugyan ki segíthetné szegény Mikit magasabb példányszámhoz? – kérdezte a német jó barát. Mire én megvontam a vállam és foghegyről visszakérdeztem: „Hát ki? Heinrich Böll!” Néhány hónappal múlva, 1975 januárjában a Szabad Európából tudtam meg, hogy a hamburgi *Die Zeit* közölte Böll előszavát és beharangozta a *Stücklohn* megjelenését. Az egyértelműen illegális publikáció miatt Harasztinak hajszála sem görbült.

(Részlet a szerző *Für, gegen und ohne Kommunismus* [A kommunizmus mellett, ellen, nélkül] című, németül megjelent emlékezéséből.)

